

*КЗК «Міська бібліотека для дорослих» КМР
Інформаційно-бібліографічний відділ*

*Бібліографічний дайджест циклу
«Українські віхи» до 370-річчя битви під
Берестечком*

***Програна
битва
виграної
війни***

Кривий Ріг, 2021

УДК 016.94(477)«16»

П 78

Програна битва виграної війни: бібліографічний дайджест циклу «Українські віхи» до 370-річчя битви під Берестечком / укладач В. Стукаленко.- Кривий Ріг, 2021.- 16 с.

Програна битва виграної війни: бібліографічний дайджест циклу «Українські віхи» присвячений 370-річчю битви під Берестечком.

Має три розділи:

перший – Поле Берестецької битви;

другий – Таємниці битви;

третій – Вшанування пам'яті.

Дайджест включає в себе літературу із фондів бібліотек м. Кривого Рогу.

В кінці в алфавітному порядку надано список використаної літератури.

Дайджест стане в нагоді учням середніх шкіл, студентам та викладачам навчальних закладів, бібліотекарям і всім, хто цікавиться питаннями історії України.

Укладач: провідний бібліограф ІБВ ЦБ В. Стукаленко.

«Ой, чого ти почорніло, зеленеє поле?
Почорніло я од крові за вольную волю
Круг містечка Берестечка на чотири милі
Мене славні запорожці своїм трупом вкрили...»
Т. Шевченко.

Поле Берестецької битви

Минуло 370 років від того часу, коли у 1651 році під містечком Берестечком відбулась битва між Військом Запорозьким і союзним йому кримськотатарським військом та армією Речі Посполитої. Для української сторони ця битва закінчилась поразкою.

Після великих втрат Богдану Хмельницькому довелося підписати з поляками Білоцерківський мир, який значно обмежував повноваження гетьмана і підконтрольні йому території.

Зборівський мир, укладений у серпні 1649 року, підсумував першу фазу Визвольної війни та легалізував самоврядність Війська Запорозького у межах Речі Посполитої.

Спробуємо відновити хід битви під Берестечком і підняти завісу таємниці, яка дотепер не дає спокою дослідникам історії України. В цьому нам допоможе стаття **Приходько, В. В поле под Берестечком / В. Приходько // Загадки истории.- 2015.- № 18.- С.10-11.**

Отже, 28 червня, перший день битви, відзначився невеликими зіткненням на нейтральній території. Проте уже 29 червня розгорнувся більш запеклий бій. Саме цього дня хан Іслам-Гірей виступив на пагорби, які височіли над Берестечком, а польське військо спрямувало свої сили безпосередньо на табір козаків. Однак цей маневр виявився невдалим, бо Хмельницький напав на них з флангу. Як результат — біля 7000 вбитих поляків та кілька десятків захоплених українцями бойових хоругв супротивника.

Поразка у другий день Берестецької битви сильно вразила короля Яна II Казимира. Саме тому він всю наступну ніч не спав, гарячково молився та складав стратегічні плани.

30 червня з самого ранку польське військо було вишикуване за новітньою німецькою манерою. Якщо раніше у центрі розташовувалась піхота, то зараз там стояв сам король. Численні гусари з пишними прапорами розміщувались у різних частинах і створювали ефект набагато більшого війська, ніж було насправді. Спочатку король виступив із закликом скласти зброю та присягнути на вірність польській короні. Але не отримавши згоди, воїни Речі Посполитої починають атаку.

Несподівано у ході битви Іслам-Гірей тікає. Достовірно невідомо, чи він вирішив це саме під час бою, чи був напередодні підкуплений поляками. Але його втеча сильно деморалізувала українську сторону. Більш того, в погоню за ним кидається Хмельницький і вже не повертається до табору. За однією з версій, його полонив хан, за іншою — він теж незаплановано втік з поля битви. На користь першої версії говорить те, що гетьман залишив в таборі свої атрибути влади, тобто він не планував втечу. Окрім того, через декілька днів Хмельницький розіслав універсали, в яких просив козаків продовжувати боротьбу.

Дезорієнтована українська армія залишилась ще й без лідера. Вона продовжує боротьбу, але не надто успішно: в руки до поляків потрапляють багато заручників. Найближчими днями по втечі Хмельницького прийнято рішення про обрання нового керівника. Ним став славнозвісний вінницький полковник Іван Богун. Під його керівництвом відбулась остання сутичка між військами на річці Пляшева 10 липня. Саме в ній козацтво потерпіло поразку та не могло більше продовжувати боротьбу. За різними даними польських істориків у цьому бою загинуло до 30 000 козаків, хоча останні археологічні дослідження стверджують, що загиблих було набагато менше. Згідно з іншими підрахунками, українська сторона втратила в битві під Берестечком близько 10 000 людей. Втрати поляків були не суттєво меншими — 8000 загиблих.

Продовжує опис битви під Берестечком розділ сьомий з **книги Антонович, В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. – Київ : Україна, 2004. – 304 с. – Зі змісту: [Битва під Берестечком]. – С. 84–85.**

«Це так звана берестецька кампанія. З обох боків тут виставлено всі свої сили; під Берестечком зібралося півмільйона народу. З одного боку стояли козаки і з ними сто тисяч татар; з другого боку вся озброєна шляхта і польські регулярні війська. Як відомо, ця битва була нещаслива для козаків, та й хід самої війни був дуже чудний.

З самого початку хан заявив, що Хмельницький піддурив його, пообіцявши великий ясир, і через те він поверне зараз додому. Хмельницький поїхав умовляти хана, але...»

Як свідчить знаний український історик В. Антонович: «...берестецька кампанія обійшлася козакам вельми дорого: не тільки польські, але й сторонні історики свідчать, що козаків побито у ній від тридцяти до сорока тисяч. Козацька справа, здавалося, зовсім прогнала, але-ж що вона держалася не на самій тільки козащині, а більше на народних інстинктах, була щиро народна, то вона не могла програти. Енергія народної маси, як і раніше, підперла її і провадила її долі».

Болючі наслідки битви під Берестечком та наступ литовців на Київ, що загрожував козакам новим оточенням, змусили Б. Хмельницького, який тільки-но повернувся з татарського полону, піти на підписання 28 вересня 1651 р. Білоцерківської

угоди. Її умови зводили автономію Української держави нанівець:

територія Гетьманщини обмежувалася Київським воєводством;

реєстр зменшувався до 20 тис.;

козаки отримали право проживати тільки в королівських маєтках Київського воєводства;

всі хто залишився за межами реєстру мали повернутися до своїх панів;

шляхті та урядникам поверталися їх маєтки;

гетьман підлягав владі коронних гетьманів, а Україна розривала союз із Кримом;

зберігалися вольності православної церкви.

Цікавий опис битви під Берестечком знаходимо в Новому довіднику з історії України, а саме: **Битва під Берестечком // Новий довідник : історія України. – Київ: ТОВ «КАЗКА», 2005. – С. 202–204.**

«Залишившись без головнокомандувача, серед козацького війська зчинилася така метушня, що старшина ледве змогла заспокоїти їх. Наказним гетьманом був обраний Ф. Джалалій, за декілька днів на його місце обрали І. Богуна.

Війська опинилися в оточенні. Тоді повстанці поставили вози в чотирикутник, з трьох боків викопали шанці, один фланг прикривало болото. Десять днів тривали запеклі бої. Уночі 10 липня Іван Богун, який узяв на себе командування, почав виводити армію з оточення.

Під шаленим вогнем польських гармат козаки возами, наметами, власним одягом вимостили шлях через болото. Існує переказ, що прикривати відступ залишилося 300 козаків. Загін переправився на один з островів і там цілий день стримував наступ поляків. Усі козаки полягли, хоч ворог, зважаючи на їхню відвагу, обіцяв їм помилування. Взагалі з цим невеликим загоном сміливців пов'язано дуже багато легенд.

Так трагічно для України закінчилася битва під Берестечком.

Однак знищити козацьку армію не вдалося, більша її частина під командуванням І. Богуна відступила на Київщину.

Визволившись із татарського полону, Б. Хмельницький мобілізував нові сили й з великою армією виступив проти ворога». Та це вже була зовсім інша битва...

Перед нами ще одне джерело: **Грушевський, М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 9, кн. 1 : Роки 1650–1654 / М. С. Грушевський. – Київ : Наукова думка, 1996. – 880 с. – Зі змісту: [Берестецька битва]. – С. 257–371.**

Тут дізнаємося: «Як козацькі так і польські оповідання говорять про трьохденну битву під Берестечком; польські дневники і листи з обозу, дуже докладні, дають змогу означити ці дні цілком певно: 28, 29 і 30 червня (середа, четвер і п'ятниця). Але першого дня були тільки гарці передового полку татарського і козацького, без особливого значіння. Поляки вважали вислід сих гарців сприятливим для себе, головню тому, що їх військо витримало сей перший наступ бадьоро і набрало доброго настрою.

Другого дня повелось полякам гірше. Наступала головна татарська орда, також

передові полки козацькі, тим часом як головний табор козацький тільки що переходив через болота Пляшової й розташовувався на нових позиціях. Натиск татар збив був польську кінноту з поля, і вона насилу відбила сей татарський наступ, понісши болючі втрати не так в числі як у якості вбитих.

Але й татари — як переказували бранці — були неприємно здивовані завзятем і витривалістю польського війська в цій битві».

У публікації **Мицик, Ю.А. Нові документи з історії Берестецької битви 1651 р. / Ю. А. Мицик // Український історичний журнал. - 2012. -№ 1. - С. 135-142** представлено дванадцять нещодавно виявлених у польських архівосховищах документів з історії Берестецької битви 1651 р., де міститься додаткова інформація про цю непересічну подію вітчизняної минувшини.

Читаємо: «У цій публікації увазі читачів пропонуються переклади з 12 польськомовних документів. Зокрема, тут уміщено конфесати (протоколи допиту) полонених українських повстанців і союзних їм татар та ногайців (№2–3), які дозволяють краще оцінити ситуацію у таборі повсталих (не забуваймо, що історія національно-визвольної війни пишеться переважно на основі документальних матеріалів ворожої сторони). Слід відзначити, наприклад, ганебну поведінку полтавського полковника Мартина Пушкаря, котрого, як майбутнього опонента Івана Виговського, усіляко підносила радянська історіографія. Інші документи – це переважно листи польських шляхтичів, учасників битви (виняток становить послання кримського хана Іслама III Гірея до великого візира турецького султана Мегмеда IV, де битву представлено як поразку (!) Речі Посполитої). У решті листів описується підготовка до війни, процес розгортання військ, хід та наслідки битви. Є також як унікальні дані про торгівлю України з Молдавією («Купці [...] з України, уважай, щоденно приїжджають до Ясс», так і цілком недостовірна інформація (про «мусульманство» Б.Хмельницького, до якої слід ставитися особливо критично.

Вони, безперечно, проливають додаткове світло на історію Берестецької битви й, сподіваємося, викличуть зацікавлення спеціалістів. Документи подаються повністю».

Костенко, Л.В. Берестечко: історичний роман / Л. В. Костенко ; худож. С. Якутович. — 2-е вид. — Київ : Либідь, 2017. — 229 с. : іл.

Всеприсутній у століттях, Богдан Хмельницький Ліни Костенко - грандіозна постать на роздоріжжі Європи. Людина, що зводить державу, бунтар, що кидає виклик усталеній системі, пристрасний закоханий чоловік, спопелілий від зради, стратег і полководець, дипломат, безпритульний бранець власник помилок та історії, голос гідності й свободи - таким є гетьман України віч-на-віч зі своєю поразкою.

Велич історичного призначення та драма самотньої людської душі - ці два виміри нерозривно пов'язані у творі. Відроджений в новій любові гетьман знову стає на чолі повсталого війська. Суверенність держави народжується з вистражданої індивідуальної свободи і зрілої людської волі. Роман у віршах "Берестечко" творився на різних етапах протистояння України та її боротьби за незалежність - від середини 1960-х до кінця 1990-х.

XX століття впізнає себе у XVII-му.

Україна знову змушена долати фатальну циклічність своїх проблем. Але драма поразки стає філософією відродження, повстанням руїни людини і народу. Перемога над поразкою - основний філософський і психологічний код цього твору.

Таємниці битви

До сьогоднішнього дня багато нюансів битви залишаються невідомими та незрозумілими. Наприклад не до кінця відомою є причина втечі хана Іслама Гірея III. Однак історики в основному погоджуються, що хан був просто не зацікавлений в посиленні козацької держави, і можливо навіть мав домовленості з польським королем. Слід врахувати, що така ситуація вже була у битві під Зборовом, та Жванцем.

Не зовсім зрозумілим є те, що Богдан Хмельницький покинув поле бою забравши з собою Івана Виговського, другу після нього людину за посадою у козацькому війську, який міг прийняти керівництво. Одні джерела стверджують, що татари прив'язали Хмельницького до коня і пізніше відпустили за великий викуп. Інші говорять що Хмельницький кинувся наздоганяти татар і був просто затриманий ними. Насамкінець тогочасні вороги козацтва стверджували, що Хмельницький просто покинув поле бою. Однак це видається дуже мало ймовірним, оскільки він залишив у таборі символи влади - булаву печатку та ін. Це означало, що він планував повернутись. Окрім того становище українських військ ще не було катастрофічним.

Тяжко оцінити втрати обох військ після битви. З одного боку битву вважають катастрофічною для українського війська. З іншого боку, одразу ж після битви Хмельницький зібрав нове військо. Очевидно становище поляків теж не було найкращим, тому обидві сторони згодились на перемир'я.

Вшанування пам'яті

«Днями українці перегорнули важливу і трагічну сторінку своєї історії: минуло 358 років із часу однієї з найбільших у тогочасній Європі битв - бою під Берестечком козацького війська під проводом Богдана Хмельницького.

Подія, що завше кликала до боротьби за незалежність, і сьогодні спонукає до пошуку відповіді на запитання: чому козаки й селяни, усвідомлюючи, що йдуть на вірну загибель, тримали оборону до останньої краплі крові? Бо омріяну незалежність України, православну віру вони ставили вище за власні життя.

Берестецька битва - в одному ряду з тими, які розбудили український дух, стали початком національно-визвольних змагань українського народу» - читаємо в статті **Омелянчук, І. Іду до тебе, Берестечко : [до 358-ї річниці битви під Берестечком] / І. Омелянчук // Урядовий кур'єр. – 2009. – 24 червня. – С. 5.**

А ось «Голос України» за 2013 рік від 8 червня на сторінці 22 подає статтю Катерини Глодя «Берестечко і козаки: наші, донські та кубанські»: «Минає 362 роки від дня битви під Берестечком. Як писала Ліна Костенко в поемі «Берестечко»:

«Ми воїни. Не ледарі. Не лежні. І наше діло праведне й святе. Бо хто за що, а ми за незалежність. Отож нам так і важко через те».

Далі дізнаємося: «2013-й багатий на пам'ятні дати історії українського козацтва. Це, зокрема, 365-річчя від початку Хмельниччини (1648—1657). Саме 365 років тому відбулися Жовтоводська — перша перемога селянсько-козацького війська — та Корсунська битви, де було розгромлено польсько-шляхетську армію. Гурій Бухало — історик, краєзнавець, який упродовж майже десяти років збирав і вивчав матеріали про поле Берестецької битви: «Учені стверджують, що на полі під

Берестечком у двобої зійшлося близько 300 тисяч — приблизно порівну — українського війська та польського. Отже, ця битва була найбільшою за кількістю учасників в Європі до кінця XIX століття. Згадаймо, що в битві під Полтавою 1709-го брали участь 72 тисячі воїнів, у Бородинській — 1812 року — близько 255 тисяч».

Дев'ятої п'ятниці після Великодня на цьому місці Україна вшановує героїв битви під Берестечком, святість їх подвигу козацького, який вершився в ім'я незалежної української держави.

Іван Дем'янюк — заступник директора Держархіву Рівненської області, один з організаторів усіх заходів, що відбувалися в 1989—1999 роках на Козацьких могилах у селі Пляшева (Радивилівський район, Рівненщина):— Коли у 1989 році готували перший сучасний пам'ятний захід, то в нього вкладався саме такий зміст: вшанування пам'яті полеглих козаків і селян армії Хмельницького. Він мав мати релігійно-церковний, історико-меморіальний і громадсько-політичний характер. Таким його бачили патріоти і за царської Росії, і пізніше. Адже Берестецька битва — це трагічна подія з точки зору воєнної тактики, але величава з позиції військової звитяги і національного духу. Центральними особистостями тут завжди були, є і будуть ті, чії черепи і кістки знайдено на полі і складено у саркофаги чи ще й досі покояться у болотах, але чії душі витають на небесах і закликають нас до служіння Україні.

Україна відзначає 360-ту річницю битви, що стала передвісником нашої незалежності. Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» потопає у вишиванках: такого їх розмаїття не зустрінеш, здається, більше ніде.

З кінця 20-х років минулого століття збиралися цього дня на Козацьких могилах українські патріоти, а православні священики правили службу по полеглих козаках. Ані польський, ані німецький та більшовицький режими не могли вирвати з корінням народну пам'ять.

У 1967 році музей-заповідник відчинив свої гостинні двері.

В 1991-му, незадовго до здобуття Україною незалежності, на мітингу з нагоди 340-річчя битви тодішній Голова Верховної Ради України Леонід Кравчук зачитав постанову Кабінету Міністрів про оголошення комплексу пам'яток історії та культури «Поле Берестецької битви» Державним історико-меморіальним заповідником.

У 2008-му заповідник отримав високий статус національного. «Втім, це не

зрушило з місця наших фінансових проблем, — з болем каже директор заповідника Леонід Галабуз, - За ці три роки вдалося лише створити проект нового приміщення музейного комплексу: колишні чернечі келії, зведені в 1910-1914 роках, ні на йоту не відповідають сучасним вимогам до музейного приміщення. Звісно, про це говоритимуть учені на науковій конференції «Берестецька битва в історії України», приуроченій ще й 20-річчю Незалежності. Говоритимуть і про повернення святому для українців місцю історичної народної назви — Козацькі могили. А прогалини в державному фінансуванні компенсуються активністю громадських організацій, які запропонують цікаві заходи, особливо для молоді».

20 років життя присвятив дослідженням битви під Берестечком доктор історичних наук Ігор Свешников. Очолювана ним археологічна експедиція знайшла тут чимало цікавого, досі незнаного. Приміром, могили двох українських патріотів грецького походження — митрополита коринфського Йоасафа та близького до нього диякона Павла. Вони загинули 10 липня 1651 року, закликаючи селян боротися за віру

православну та українську церкву.

Кілька років тому освячено пам'ятний хрест близьким соратникам Богдана Хмельницького.

«Голос України» за 2016 рік від 8 вересня на сторінці 20 знайомить читачів зі статтею Є. Цимбалюка «Останньому козацькому редуту – 365».

«На околиці села Семидуби, що в Дубенському районі на Рівненщині, вже 365 років височить козацький редут як свідок буремних подій 1651 року. Саме тут 10 липня 1651 року трагічно закінчилася Берестецька битва.

Закінчилася тим, що кілька сотень вояків Івана Богуна прикрили відхід козацького війська, тим самим уберегли його для подальших переможних баталій.

Богунівцям протистояв багатотисячний польський загін. Бій був запеклим, до останнього подиху жоден із козаків не випустив із рук зброї. Загиблих тутешній люд поховав на місцині, де стояла оборонна застава. І вже 365 років цей останній козацький редут нагадує про оборонців рідної землі.

Останнім часом щороку на пам'ятному полі збирається чисельна громада, щоб поклонитися героїчному минулому. Ось і цьоголітню літургію і панахиду за загиблими провів архієпископ Рівненський та Острозький Іларіон. Потім на священному місці співали патріотичних пісень, читали вірші, проводили різноманітні турніри, частування козацькими стравами.

Ініціатор створення меморіалу на козацькому редуті письменник Микола Тимчак перед своїми земляками зазначив: «Це не просто колишній козацький редут. Це редут сьогоднішній, за який стають нині суцільні козаки та козачки, щоб боронити Україну. Не списом, не шаблею — незламністю свого духу».

Все згадайте, спам'ятайте хоч добрим словечком,
На могилах, на курганах, що під Берестечком.
Тут ми били вражу силу, віру боронили,
Тут ми самі в славнім бою кості положили
«Козацькі дзвони»(Автор невідомий).

Список використаної літератури

Антонович, В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. – Київ : Україна, 2004. – 304 с. – Зі змісту: [Битва під Берестечком]. – С. 84–85.

Битва під Берестечком // Новий довідник : історія України. – Київ: ТОВ «КАЗКА», 2005. – С. 202–204.

Глодя, К. Берестечко і козаки: наші, донські та кубанські / К. Глодь // Голос України.- 2013.- 8 червня.- С. 22.

Грушевський, М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 9, кн. 1 : роки 1650–1654 / М. С. Грушевський. – Київ : Наук. думка, 1996. – 880 с. – Зі змісту: [Берестецька битва]. – С. 257–371.

Костенко, Л. В. Берестечко: історичний роман / Л. В. Костенко ; худож. С. Якутович. — 2-е вид. — Київ : Либідь, 2017. — 229 с. : іл.

Мицик, Ю. А. Нові документи з історії Берестецької битви 1651 р. / Ю. А. Мицик // Український історичний журнал. — 2012. — № 1. — С. 135-142.

Омелянчук, І. Іду до тебе, Берестечко : [до 358-ї річниці битви під Берестечком] / І. Омелянчук // Урядовий кур'єр. – 2009. – 24 червня.– С. 5.

Приходько, В. В поле под Берестечком / В. Приходько // Загадки истории.- 2015.- № 18.- С.10-11.

Цимбалюк, Є. Останньому козацькому редути – 365 / Є. Цимбалюк // Голос України.- 2016.- 8 вересня.- С.20.

Укладач В. Стукаленко.